

Душан Бојковић, *Албанско питање и стварање социјалистичке Југославије 1945.*

Београд: Фондација „Александар Невски“, ИП Принцип, 2022, 254.

Крајем 2023. године, на страницама часописа *Токови историје* окончана је полемика српских историчара Зорана Јањетовића и Игора Вукадиновића око тумачења и писања историје Косова и Метохије и српско-албанских односа у овој јужној српској покрајини, а све поводом монографије Игора Вукадиновића *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*. Иако Вукадиновићева књига несумњиво заслужује да се на њу обрати пажња, чини се, ипак, да је помало незапажено прошла још једна монографија која се бави косовско-метохијским проблемом у XX веку, поготово оним периодом који се граничи са почетном годином поменуте књиге Игора Вукадиновића. Реч је о монографији *Албанско питање и стварање социјалистичке Југославије 1945* (2022), коју је написао Душан Бојковић, млади историчар из Велике Плана, Србин Црногорац.

Душан Бојковић је завршио историју на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на Катедри за историју Југославије. Основне и мастер студије крунисао је докторским студијама под менторством Мире Радојевић, окончаним 2021. године одбраном дисертације *Комунистичка партија Југославије и албанско питање у Југославији 1919–1946*. Током мастер студија био је стипендиста фонда „Десимир Тошић“ (*Наша реч*) из Лондона, те добитник награде „Гаврило Принцип“ којом Издавачко предузеће „Принцип“ и Фондација „Александар Невски“ награђују најуспешније истраживачке радове младих научника и писаца. Од 2017. је запослен у Архиву Југославије

на пројекту дигитализације архивских фондова. Учествовао је у раду неколико репрезентативних међународних научних скупова и конференција. Бави се проучавањем националног питања у југословенској држави прве половине XX века, са посебним освртом на улогу Комунистичке партије Југославије у међунационалним односима различитих народа на југу југословенске државне заједнице.

Као што се по јутру дан познаје, тако се и по почецима југословенске социјалистичке државне заједнице 1945. године у одређеним ситуацијама видело да су темељи у основи рђаво постављени, те да проблеме наслеђене из монархије Карађорђевића није успела да реши, већ да њихову ескалацију само одложи на одређени период, притом стварајући нове. У овом случају, албанско питање, особито на Косову и Метохији, показало се као врло компликовано и за нове власти, а начини којима су покушале да га реше анализирао је Душан Бојковић у, не тако обимној, колико значајној монографији *Албанско питање и стварање социјалистичке Југославије 1945*. Његова књига састоји се из предговора, увода и пет поглавља (*Дреничка побуна, Албанско питање у „новој Југославији“, Питање истраживања албанских ратних злочина, Албанско и српско становништво у процесу аграрне реформе на југословенском југу, Формирање Србије као сложене федералне јединице и „косовско питање“*), од којих су нека подељена на потпоглавља. Осим тога, монографија садржи епилог, закључак, списак

скраћеница, извора и литературе, као и именски и општи регистар.

Анализирајући проблем албанског националног питања у оквирима новостворене југословенске комунистичке државе, Душан Бојковић је у уводним напоменама аргументовано, јасно и сажето приказао однос југословенских комуниста према улози Срба на простору, који је касније дефинисан као Косово и Метохија (КиМ). Овде ваља напоменути да се у савременој српској историографији о Косову и Метохији неретко наводи име ове данашње покрајине и у насловима који проучавају просторе који су након 1945. ушли у оквире ове области, затим и покрајине, што је са становишта методологије историјске науке погрешно. Душан Бојковић није упао у ову замку, већ је указао управо на чињеницу да данашњи простор КиМ није идентичан ономе из ранијих историјских периода.

У том смислу, за југословенске комунисте косовско-метохијска област била је насељена са око 500.000 Албанаца, одакле је требало истерати „српске окупаторе“. Обласни комитет за Косово и Метохију формиран је 1937, а састојао се највећим делом од студена-та рођених 1912. и 1913. године (Миладин Поповић, Петар Радовић, Милева Вуковић, Рамиз Садику, Али Шукрија). Оно мало чланова који су чинили Комунистичку партију Југославије (КПЈ) на КиМ долазило је из сеоских, махом српских средина, те свега неколико рудара из Трепче. Парадоксално, партијско језгро нису чинили припадници Срба и Албанаца са простора КиМ, већ углавном српски насељеници. КПЈ је тридесетих година формирала став по којем је аграрна политика југословенске монархије била да се „Албанци протерују, а на њихово место насеља-

вају за режим поуздани Срби“, што је остало трајно одређење Партије према проблемима на поменутом простору. Партијске вође видели су српске колонисте као „стуб великосрпске хегемоније“, док су албанско становништво сврстали у „угњетене нације“ југословенске монархије Карађорђевића. Аутор је исправно сагледао албанско питање, не само у границама касније Аутономне Косовско-метохијске области и покрајине, већ и на простору Рашке, делова Црне Горе и потоње Македоније, с тим што је највећу пажњу посветио просторима данашњег КиМ, где су Албанци и добили највише после Другог светског рата у оквирима нове, комунистичке Југославије.

Истичући да је албанско становништво остало трајно неповерљиво према КПЈ (крајем 1940. године, унутар Обласног комитета за КиМ било је свега „25 Арнауца партијаца“, од укупно 239 чланова партије), аутор је уочио да одређење комуниста за одбрану југословенске државе од народнофронтотске фазе у другој половини 30-их година није одговарало очекивањима већине антидржавно расположеног албанског становништва. Другим речима, партијска пропаганда, заснована на површним, често погрешним анализама и закључцима, није могла да попуни дубоки јаз ископан дуготрајним историјским процесима у српско-албанским односима.

Душан Бојковић је након уводних разматрања о међуратном периоду обрадио и време Другог светског рата. После војног слома Краљевине Југославије у Априлском рату 1941, на територији Обласног комитета за КиМ било је свега око 150 чланова КПЈ, претежно Срба, највећим делом у Пећи и ближој околини. Од око 30 Албанаца

комуниста пећке партијске организације, половину су чинили они који су се након Априлског рата доселили из Албаније. Процес обнове партијске организације текао је споро током рата, па Обласни комитет ни до јесени 1944. није имао организованих среских комитета. За руководство КПЈ главни проблем био је слаб одзив „шиптарске омладине“, чије непријатељско држање према народноослободилачком покрету није одступало од општег расположења албанског народа („Срби су Срби, па били четници или партизани“).

Снага партијских структура на југу окупиране Краљевине Југославије одредила је динамику развоја партизанских јединица и Народнослободилачког покрета (НОП), особито на простору будућег КиМ. Тако, до јесени 1942, јужно од Косовске Митровице није ни било оперативних партизанских јединица, изузев неколико позадинских одреда. Аутор је показао како су све бригаде биле формиране под окриљем Окружног комитета КПЈ за КиМ тек у другој половини 1944. године, и то на терену који је био изван надлежности ове партијске организације. Иако су Јосип Броз Тито и вођство КПЈ у писмима ОК КиМ истицали да је постављање питања присајеђења „Косова“ Албанији током рата ишло на руку „реакционарима и окупаторима“, ипак је о прикључењу Косова албанској држави било речи на оснивачкој конференцији Народнослободилачког одбора КиМ, одржаној од 31. децембра 1943. до 2. јануара 1944. године у селу Бујану. Супротно одлукама Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије о очувању територијалног интегритета југословенске државе, усвојена је позната Бујанска

резолуција, у којој је истакнуто да су „Шиптари“ имали право на „самоопредељење и отцепљење, те на уједињење са Шипнијом“. Међутим, у том тренутку вођство КПЈ и будуће комунистичке Југославије већ је на Вису било донело одлуку о формирању јединствене аутономне области на простору који је потом постао познатији као Косово и Метохија.

Да ствари са Албанцима неће ићи тако лако како су сматрали пропагандисти КПЈ, показала је управо Дреничка побуна у зиму 1944–1945, неколико месеци након повлачења немачке војске. Албанско становништво предвођено локалним барјактарима, у првом реду Шабаном Полужом, претходно је пристало да буде регрутовано у југословенске војне снаге, али се у међувремену одметнуло и заједно са балистима напало југословенске трупе, првенствено српске дивизије из уже Србије. Побуњеници су нападали и већа насеља, а поједина чак и заузеле, као што је био случај са Подујевом.

Аутор је оштроумно показао да су Албанци, предвођени својим барјактарима, тактизирали у односима са југословенским војним властима, не би ли презимили и наставили борбу на пролеће 1945. године. Није само Дреница била изложена побуни и терору, јер ни на просторима Скопске Црне Горе, делова Рашке, те Плава и Гусиња није било много боље – оружане акције балиста само су добиле на интензитету након вести о дешавањима у Дреници. Југословенским оружаним снагама било је потребно више месеци да заведу ред, претресајући села у потрази за одметницима и спаљујући албанске куће из којих је пружан оружани отпор, углавном јужно од Косовске Митровице.

Суочен са масовном албанском побуном, Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије је одлучио да се „у Косову и Метохији заведе и успостави Војна управа, која ће бити орган војно-државне власти у поменутој области“. Крајем фебруара 1945. већина албанских барјактара, укључујући и Шабана Полужу, била је ликвидирана. Међутим, борбе са балистима и побуњеницима су настављене, не само на простору будуће КиМ (где су одиста биле највећег обима), већ у свим крајевима са албанском већином. Оружани окршаји трајали су током прве половине 1945. године, будући да су одметници имали потпуну подршку локалног албанског становништва Дренице, Качаника, Скопске Црне Горе, Шар-планине и других делова бившег Косовског вилајета, што је Душан Бојковић аргументовано показао. Крајем пролећа, већина побуњених подручја је пацификована, док је на простору Црне Горе констатовано да тамо више није било ниједног побуњеника. Преостале борбе са одметницима местимично су вођене још на простору КиМ, све док крајем јуна 1945. није донета одлука да се војна управа укине.

Иако је сарадња албанског становништва са италијанским и немачким окупатором била добро позната новим југословенским властима, Душан Бојковић је приметио да су од јесени 1944. јединице НОВ и ПОЈ ипак наступале врло обазриво приликом контаката са Албанцима. С намером да по сваку цену пацификују подручје, партија и њени политички комесари истицали су да партизани нису дошли да „пале и пљачкају, већ да ослободе од окупатора и домаћих зликоваца овај заведени народ“, са посебним на-

гласком да су „наши борци морали да поштују обичаје шиптарског народа“. У истом духу, комунистичке власти су и током Дреничке побуне, упркос очигледној нелојалности и непријатељству већине Албанаца, строго наређивале да се „не сме дозволити убијање невиних људи нити заробљеника, пљачка и пребијање“. Аутор је констатовао да о самој Дреничкој побуни југословенска штампа није извештавала, нити се у њеним написима могла наслути дубина раздора између албанског становништва и југословенске државе. Очигледно, ради успостављања мира и минималне лојалности шиптарских маса толерисало се и оно што није смело, а прећуткивало оно што је одјекивало и изван граница Југославије.

Круна напора нових југословенских власти да се албанско становништво умири било је, сматра Бојковић, успостављање Аутономне Косовско-метохијске области; етничке групе означене су као „равноправне народности“, док је у политичко-правном смислу положај Срба и Албанаца у области изједначен. Међутим, пројектоване жеље нису одговарале стварности – неретко је из врхова КПЈ истицано да „братство још увек није постигнуто“, не само на КиМ, него и у свим крајевима са албанском већином. Ситуацију је додатно компликовао низак степен писмености и образовања, не само становништва, већ и партијских кадрова. Иако су нове власти уложиле напор да се становништво описмени, на терену је владао дефицит квалификованог кадра, како код Албанаца, тако и код Срба. Такође, да не би изазвале револт албанског становништва, власти су и спровођење аграрне реформе вршиле обазриво, баш као што су поступале и током истрага ратних зло-

чина, водећи понекад исувише рачуна да не повреде осећаје и интересе Албанаца. У склопу решавања аграрног питања било је и питање колониста, које је 6. марта 1945. решено одлуком о привременој забрани враћања насељеника. У Војводини је одлука укинута већ 17. марта исте године, али је остала на снази за просторе Македоније и КиМ до 21. септембра 1953. Поред уоченог отпора Албанаца повратку насељеника, аутор је приметио да је и сурова економска ситуација, после четворогодишње окупације, одбијала део људи да се врати на своја имања и живи „врло бедно“. Према званичним подацима, од 52.294 насељеника, колико их је регистровано на југоистоку Југославије 1939, на своја имања се након Другог светског рата није вратило око 37% предратних колониста.

Коначно, закон о административној подели Србије 1. септембра 1945. године дефинисао ју је као сложену федералну јединицу унутар Демократске Федеративне Југославије, састављену од Београда, 16 округа у њеном средишњем делу, Аутономне покрајине Војводине и Аутономне Косовско-метохијске области (која није била издељена на округе, већ само на срезове). Унутар АКМО нашле су се

територије северно од Косовске Митровице, све до средишњих делова Копаоника, које у ранијим епохама нису припадале подручју, чиме се излазило у сусрет тежњама нелојалног албанског становништва. Аутор је с правом приметио да границе АКМО нису представљале израз „народне воље“, будући да није било ни анкетних комисија нити референдума на терену који би утврдили принцип националног разграничења. Од самог почетка погрешно третиран као последица „великосрпске хегемоније“, а не албанске нелојалности праћене насиљем, косовско-метохијски проблем је наставио да тиња и задаје проблеме новој социјалистичкој Југославији, да би постао и весник њеног нестанка када је нестало фигуре Јосипа Броза Тита, оне личности која ју је још једино уједињавала у трећој четвртини XX века. Политичка филозофија југословенских комуниста, сведена на култ личности, доживела је крвави крах изнутра деведесетих година XX века, док је прави почетак представљала албанска побуна на Косову и Метохији, свега годину дана од Титове смрти.

Александар ЛУКИЋ

Bošnjaci u emigraciji: Adil Zulfikarpašić i nacionalno-politički vidokrug „Bosanskih pogleda“.

Zbornik radova, ur. Safet Bandžović. Sarajevo: Bošnjački institut, 2023, 238.

Istraživanje povijesti migracija ima dugu tradiciju i u historiografiji Bosne i Hercegovine, posebno o razmjerama migracija stanovništva iz BiH prema Osmanskom carstvu nakon 1878. godine i stvaranja raznih emigrantskih krugova. O migracijama tokom 20. stoljeća također se pisalo u stručnoj literaturi, a orga-

nizirani su i brojni znanstveni skupovi, pri čemu je vrhunac bio veliki znanstveni skup i potom značajan zbornik radova „Migracije i Bosna i Hercegovina“ (Sarajevo 1990). Pisalo se i o nacionalnim aspektima migracija (tokom 1980-ih, tim pitanjima je posebno bio okupiran Milorad Ekmečić), nastajali su radovi i o migracija-